

DOI 10.36074/grail-of-science.18.04.2025.051

СТРАТЕГІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ПРОБЛЕМИ, УПРАВЛІННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ ДЕФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Білоцерківець Володимир Вікторович

д-р. екон. наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки і соціально-гуманітарних дисциплін

Український державний університет науки і технологій (м. Дніпро), Україна

Самойленко Євген Георгійович

канд. екон. наук, доцент, докторант кафедри міжнародної економіки і соціально-гуманітарних дисциплін

Український державний університет науки і технологій (м. Дніпро), Україна

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем формування теоретико-методологічного базису розробки стратегій модернізації фіскальної політики в умовах деформуючого впливу тіньового сектору. Досліджено основні фактори, що визначають формування сучасної фіскальної політики в Україні, здійснено їх ґрунтовний аналіз. Встановлено істотні характеристики стратегії модернізації фіскальної політики в умовах, що склались за каскаду криз останнього десятиліття. Визначено ключові проблеми, що є наслідком розвитку тіньової економіки, та розкрито перспективи подолання деформуючого впливу тіньової економіки на вітчизняну фіскальну політику, показано основні напрямки управління нею та пом'якшення негативних наслідків.

Ключові слова: фіскальна політика; деформаційний вплив тіньової економіки; стратегія модернізації; управління; бюджетні видатки; доходи бюджету.

Постановка проблеми. Останнє десятиліття в історії України виявилось надзвичайно складним, позначеним низкою зовнішніх та внутрішніх шоків. Сподівання на форсований перехід до траєкторії стабільної висхідної економічної динаміки виявлялись марними. Прагнення до економічного зростання, спроби масштабного реформування національної економіки, її модернізації, пристосування до викликів глобального світу наштовхувалось на непереборні бар'єри, в абсолютній мірі сформовані поза межами України. Вторгнення, що розпочалось з 2014 року, глобальна пандемія COVID-19, широкомасштабна агресія з 2022 року, призвели до низки економічних потрясінь, занурення національної економіки у кризовий стан. Тож, не дивно, що держава була змушена перейти до активного застосування наявного інструментарію виправлення утворених дисбалансів, серед яких особлива

позиція належить саме фіскальній політиці. Зрозуміло, що кризові ландшафти явно кореспондують з розквітом тіньової економіки, спробами оптимізації податкового тиску. У свою чергу, деформації у національній економіці вимагають відповідних модернізаційних інтенцій з боку держави у стратегії вітчизняної фіскальної політики. Змістовне наповнення фіскальної політики, що має відповідати актуальним економічним деформаціям, визначення її стратегічних засад, підвищення ефективності комплексу її заходів та управління ними за нових кризових ландшафтах вимагає розробки конгруентного теоретико-методологічного підґрунтя.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематика формування теоретико-методологічної бази дослідження фіскальної політики, визначення її термінологічного ряду, проведення демаркаційних ліній між схожими, але не тотожними поняттями давно опинилась у фокусі уваги наукового співтовариства. Значних результатів отримано також у дослідженні причин становлення та логіки розвитку тіньової економіки, визначення негативних наслідків посилення ролі тіньового сектору у національній економіці в короткостроковому періоді та на тривалу перспективу. Так, значним є внесок у розвиток даної наукової області праць таких відомих дослідників, як Базилинська О., Бондарук Т., Гавриш О., Гончаренко Н., Завгородня О., Канєва Т., Краус Н., Крисоватий А., Курилін І., Лазебник Л., Масгрейв Р., Огірко О., Оутс В., Рибак С., Руденко В., Панченко Н., Слатвінська М., Соф'їн М., Тібо С., Турянський Ю., Якушко І. [3-13] та багатьох інших провідних вчених України та світу. Проте, незважаючи на величезну заслугу згаданих дослідників у створенні фундаментальних засад дослідження проблем фіскальної політики, визначенні особливостей функціонування тіньової економіки, низка питань залишаються ще недостатньо висвітленими у науковій літературі. Зокрема, залишаються поза увагою наукового співтовариства виклики, що спричинює деформаційний вплив тіньової економіки на результати фіскальної впливу держави, засадничі принципи стратегії модернізації фіскальної політики за нових умов, напрямки управління нею.

Мета роботи. Мета статті полягає в розробці теоретико-методологічних засад дослідження модернізації фіскальної політики в умовах деформаційного впливу тіньової економіки, визначенні основних викликів, що виникають у наслідок цього перед національною економікою, перспектив їх подолання та основ відповідних управлінських впливів.

Виклад основного матеріалу. Каскад масштабних криз протягом 2014-2025 років, що спіткав українську національну економіку, спричинений зовнішніми щодо неї факторами. Тривала неспровокована агресія московського режиму, глобальна епідемія та її наслідки щоразу ставали тригерами від'ємної динаміки української економіки [1]. Неодноразові спроби форсованого відновлення руху за траєкторією економічного зростання, створення підвалин стабільного економічного розвитку натрапляли на нові інтервенції комплексу негативних факторів або посилення їх дії.

Очікувати на відновлювальне зростання, що буде відбуватись без стимулюючої участі держави, на засадах ринкового саморегулювання, за таких обставин представляється досить сумнівною стратегією. Учасники ринку, як з

боку покупців, так й з боку виробників мають надто песимістичне бачення майбутнього, аби сподіватись на масові інвестиції у модернізацію виробничих потужностей, розробку нових продуктів та нових процесів. Модальності економічного процвітання, зростання добробуту населення виглядають надто сумнівними й з точки зору споживчого загалу, тож надії на відновлення обсягів загального попиту, природне виправлення конфігурації кривої загального попиту в найближчій перспективі мають ілюзорний характер.

Держава в своїй експансіоністській політиці, що априорі є затребуваною в умовах потужних викликів, що спіткали національну економіку, зазвичай спирається на два стовпи – грошово-кредитну та фіскальну політику. Інструментальний потенціал монетарної політики в умовах України є майже вичерпаним. Високий рівень інфляції, викликаний немонетарними чинниками, насамперед, інфляцією витрат, спричиненою як девальваційним трендом національної валюти, так й зростанням вартості енергетичних ресурсів, депопуляційним шоком, браком кваліфікованої робочої сили тощо, фактично виключають можливість активного застосування монетарних інструментів. Безумовно, вони можливі й використовуються в практиці національної економіки, але їх роль має бути виключно допоміжною, другорядною.

Тож основний тягар реалізації експансіоністської політики належатиме саме фіскальній політиці [2]. Проте потужна криза стає на заваді реалізації ортодоксальних її заходів. Погіршення ринкової кон'юнктури, двопорядкові показники інфляції, невпинне зростання витрат виробництва мотивують вітчизняних суб'єктів господарювання до провадження опортуністичної політики, одним з атрибутів якої виступає оптимізація податкових зобов'язань. Традиційно оптимізація оподаткування йде в діаді зі зростанням ролі тіньової економіки, в найкращому випадку, в її лайт-версії. Фіскальний інструментарій, розрахований на дію системи «виклик-відгук» в стаціонарних умовах, змушений запроваджувати процедури адаптації до нових, деформованих прогресуючою тіньовою економікою, умов [12-13]. Вимога невідкладної модернізації фіскальної політики на стратегічному рівні, набуття нею актуального змісту відповідно до деформованого економічного ландшафту отримує імперативного характеру.

Тож, розглядаючи фіскальну політику та її місце в забезпеченні висхідного руху національної економіки, не можна не торкнутися потенційно можливих напрямів подальшого розвитку вітчизняної системи фіскальних заходів. Слід зазначити, що одним із стратегічних напрямків її модернізації може стати поступове посилення ролі в функціонуванні системи податкових надходжень – державних видатків використання механізму «прив'язок». Під останнім розуміється ув'язування конкретних державних програм, проектів, статей бюджетних видатків до така само конкретних джерел надходження коштів для їх реалізації. З одного боку, наслідком такої модернізації має стати певне звуження ареалу дії дискреційної фіскальної політики. Національна фіскальна політика набуватиме дещо фрагментованого характеру, з формуванням сталих, відокремлених від загалу, потоків доходи-видатки.

Так, у фіскальній цілісності доходів-видатків утворюються нові субцілісності, сегреговані не за принципом надходжень/вилучень, а за іншими, багатокритеріальними підходами. Але наявність інших субцілісностей в межах

єдиної національної фіскальної цілісності зовсім не суперечить її єдності, це лише постулює її більш гетерогенний характер. Більш того, існуючий механізм акумуляції та розподілу засобів в межах фіскальної політики доречно має піддаватись критиці з огляду на його витратну орієнтацію, гіпертрофовану глобалізацію надходжень, втрати ними індивідуальних рис.

Як наслідок, маємо позбавлення конкретних платників можливості інтерпретувати результативність дій державних інституцій в координатах еквівалентності отриманих вигод та обсягів сплачених ними сум податків. Держава виступає у цьому випадку виступає в ролі потужного експропріатора, який, застосовуючи силу державного примусу, монополює привласнює собі право стягувати на свій вибір податки. В подальшому держава так само на власний розсуд (цілком волонтаристськи, на погляд платника податків) надає собі право монополює витрачати акумульовані в такий спосіб кошти на будь-які програми чи проекти. Платник податків втрачає відчуття причетності до прийняття рішень, оскільки останні приймаються титулярними представниками держави, які не надто турбують себе питанням збігу цілей держави (як вони її бачать) із уявленнями необхідного пересічних платників. Зрозуміло, що за таких умов мотивація до оптимізації своїх податкових зобов'язань та переходу у тіньову економіку у платників буде тільки зростати, посилюючи деформацію фіскального ландшафту.

Існують й інші вагомі причини, які обумовлюють, з одного боку, обмеженість впровадження зазначеного механізму в рамках модернізованої фіскальної політики, та водночас, наголошують на нагальній необхідності його активного включення до актуального інструментарію національної фіскальної політики.

Так, може виникнути доречний сумнів у доцільності організації видаткових заходів в «прив'язці» до певних джерел надходжень з точки зору наявності чітких взаємозв'язків між динамікою надходжень та видатків стосовно конкретних об'єктів. Але це не виключає можливість та необхідність застосування таких «прив'язок». Просто поле їх актуальності в сучасній фіскальній політиці отримує певні обмеження.

Так, не викликає сумніву адекватність вимоги фінансування заходів на зразок підтримання раціонального використання та охорони земель, збільшення плодючості ґрунтів, розвитку сільської інфраструктури, будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автошляхів загального користування за рахунок фіскальних надходжень, що формуються із відповідних джерел – податкових вилучень з власників транспортних засобів, інших самохідних машин і механізмів, примусових фіскальних стягнень з власників та орендарів землі. У цьому випадку, платник податків має надто незначну спокусу уникнути їх сплати. Фактично сплачуючи податок за користування автодорогами, власники транспортних засобів натомість мають нагоду отримати безпосередній зиск, як шляхом мінімізації трансакційних витрат використання транспорту, так й зменшення витрат на його обслуговування. Аналогічні вигоди простежуються й для платників земельного податку чи орендної плати – вони розраховують отримати еквівалентний своїм виплатам на користь бюджету зиск, що матиме опосередкований прояв у позитивних зрушеннях у відповідній сфері.

Але види економічної діяльності, в межах яких можна провести однозначні «прив'язки» між джерелами фіскальних надходжень та напрямками фіскальних видатків, не можна абсолютизувати й такий шлях модернізації фіскальної політики не є універсальним. Це не заперечує, натомість, не тільки можливість, а й нагальну необхідність поширення запропонованого механізму «прив'язок» до значно більшого кола економічних видів діяльності, конкретних податкових стягнень та програм державних видатків. Саме такий шлях є стратегічним вектором модернізації національної фіскальної політики в умовах деформуючих впливів тіньової економіки, посилення якої детерміновано каскадними кризами, що спіткали економіку України.

Висновки та пропозиції. Проведене дослідження дозволило виявити основні проблеми, спричинені масштабними економічними кризами останнього десятиліття, визначити перспективи та обмеження застосування наявного інструментарію економічної політики. Розкрито потенціал застосування фіскальної політики в умовах посилення прихильності до опортуністичних дій суб'єктів господарювання та розвитку тіньової економіки. Показано деформуючі впливи тіньової економіки та запропоновані заходи в межах стратегії модернізації фіскальної політики, зокрема, через поширення меж застосування механізму «прив'язок». Здійснені наукові розвідки відкривають перспективи подальших досліджень переходу від цілісної фіскальної політики до фіскальної політики єдності субцілісностей, що сприятиме пом'якшенню негативних наслідків тенізації національної економіки

Список використаних джерел

- [1] Білоцерківець, В.В. (2022, 17 жовтня). *Фіскальна політика як макроекономічний інструмент управління стратегічним розвитком національної економіки: імперативи ковідного та постковідного світу* [тези доповіді конференції]. Стратегія розвитку України: фінансово-економічний та гуманітарний аспекти: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Україна, Інформаційно-аналітичне агентство, 27-30.
- [2] Білоцерківець, В.В., Завгородня, О.О. & Фролов, І.Д. (2021, 30-31 березня). *Стратегії та тактики реформування фіскальної політики в умовах кризи КОВІД-19: виміри міжнародної та національної економіки* [тези доповіді конференції]. Сучасні проблеми обліку, аналізу, аудиту й оподаткування суб'єктів господарської діяльності: теоретичні, практичні та освітнянські аспекти, м. Дніпро, Україна, НМетАУ, 308-313.
- [3] Бондарук, Т. (2023). Фіскальна політика України як чинник розвитку територій в умовах воєнного стану. *Економічні горизонти*, 3 (25), 57-67. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.3\(25\).2023.286686](https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(25).2023.286686)
<http://eh.udpu.edu.ua/article/view/286686>
- [4] Канева, Т.В. & Стаднік, О.О. (2023). Фіскальна політика як інструмент регулювання економіки. *Економіка та суспільство*, 53. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-29>
- [5] Кулініч, О.А., Котко, Я.М., Андросова, Т.В. & Пешенко, А.А. (2024). Варіативність підходів до фіскальної політики в зарубіжних країнах. *Грааль науки*, 45, 186-193.
- [6] Огірко, О. & Курилін, І. (2018). Фіскальна політика держави на різних фазах економічного циклу: сутність, види та принципи формування. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*, 4 (7), 1007-1012. DOI: 10.22178/pos.36-4

- [7] Руденко, В.В. (2020). Ідентифікація функціональних складових фіскального механізму регулювання інвестиційного розвитку національної економіки. *Економіка та держава*, 7, 73-78. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.7.73.
- [8] Соф'їн, М. (2019). До проблеми визначення поняття фіскальної політики в Україні в умовах євроінтеграції. *Підприємництво, господарство і право*, 7, 162-166. DOI: 10.32849/2663-5313.2019.7.29.
- [9] Турянський, Ю.І. (2017). Використання інструментів фіскальної політики. *Науковий вісник НЛТУ України*, 27 (7), 138-142.
- [10] Якушко, І.В. (2022). Фіскальна політика: сутність та особливості впливу на розвиток національної економіки. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, 6. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-6-03-04>
- [11] Якушко, І. В. (2022). Сутність та особливості функціонування фіскального механізму. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, 1 (4). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-4-03-07>
- [12] Bazilinska, O., & Panchenko, N. (2018). Фіскальний механізм детінізації економіки України. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*, 3 (1), 8-13. <https://doi.org/10.18523/2519-4739312018148768>
- [13] Panchenko, N. (2020). Бюджетно-податкова політика в умовах економічних перетворень. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*, 5 (1), 101-106. <https://doi.org/10.18523/2519-4739.20205.1.101-106>

FISCAL POLICY MODERNIZATION STRATEGIES: PROBLEMS, MANAGEMENT AND PROSPECTS IN THE CONDITIONS OF THE DEFORMING INFLUENCE OF THE SHADOW ECONOMY

Volodymyr Bilotserkivets

Doctor of Economic sciences, Full professor,
Professor of the Department of international economics and social-humanitarian disciplines
Ukrainian State University of Science and Technologies (Dnipro), Ukraine

Yevhen Samoilenko

Ph.D in Economic sciences, Associate professor,
Doctoral Candidate of the Department of international economics and social-humanitarian disciplines
Ukrainian State University of Science and Technologies (Dnipro), Ukraine

Summary. *The article is devoted to the study of the problems of forming the theoretical and methodological basis for developing strategies for modernizing fiscal policy in the conditions of the deforming influence of the shadow sector. The main factors determining the formation of modern fiscal policy in Ukraine are studied. Their thorough analysis is carried out. The essential characteristics of the strategy for modernizing fiscal policy in the conditions of the cascade of crises of the last decade are established. The key problems that are a consequence of the development of the shadow economy are identified. The prospects for overcoming the deforming influence of the shadow economy on domestic fiscal policy are revealed. The main directions of its management and mitigation of negative consequences are shown.*

Keywords: *fiscal policy; deformational influence of the shadow economy; modernization strategy; management; budget expenditures; budget revenues.*